

Homovervolging in tijden van slavernij

*Christelijke mensenoffers onder auspiciën
van de Amsterdamse Sociëteit van Suriname*

Nizaar Makdoembaks

Colofon

Research en redactie

6575 Tekstbureau [www.6575.nl]

Tekstadviezen

Frans Meulenberg

Eindredactie

Kabos-Van der Vliet Redactie bureau [www.kabosvandervliet.nl]

Illustraties

Michiel Tan

Vormgeving

www.jouwboekdrukkerij.nl

Uitgeverij de Woordenwinkel

www.woordenwinkel.nl

© 2020 Nizaar Makdoembaks

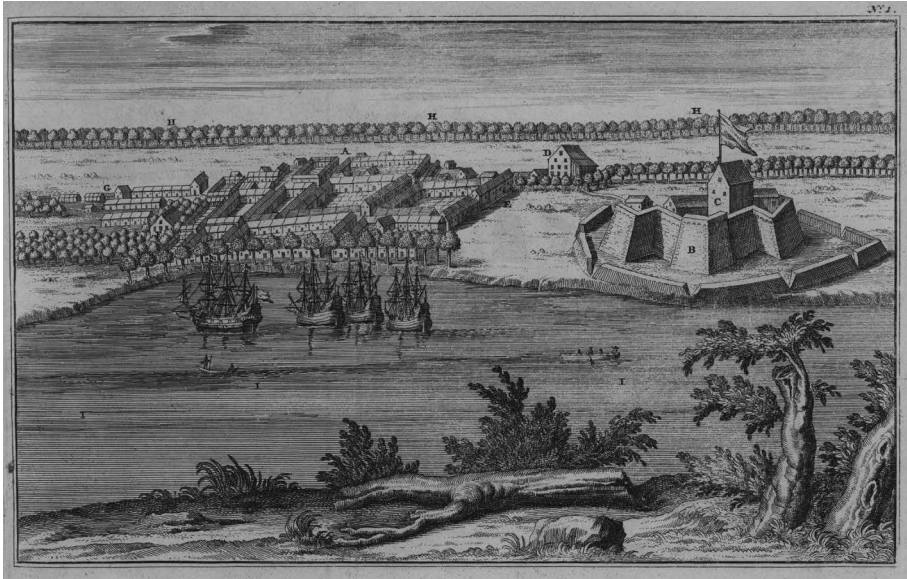
Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, filmopnamen of andere manieren, zonder voorafgaande toestemming van de auteur en uitgever.

ISBN 978 90 76286 33 4

NUR 691

Omslagverantwoording

Offerceremonie op het plein van Fort Zeelandia: bij het graf van zijn vader Johan de Goyer (gouverneur van Suriname van 1710 tot 1715; op 28 juli 1715 overleden en op 1 augustus in Fort Zeelandia begraven) werd Matthijs de Goyer in 1731 langzaam gewurgd en tegelijk geblakerd om de christelijke God van de kolonisten gunstig te stemmen. Matthijs had, in zijn tijd als compagniemeester, seks met de heer Rudolff Arentsbergh in het magazijn van Fort Zeelandia. Op kamer nummer 6, destijds zijn werkkamer en later zijn cel, had Matthijs gemasturbeerd in het bijzijn van de heer Christiaan Jurkas. Voor deze en andere sodomitische zonden offerden de autoriteiten hem aan God.

Een prent van martel-, executie- en offerplaats Fort Zeelandia (gelegen naast Paramaribo, dat begin achttiende eeuw rond de 500 huizen telde) zoals opgenomen door geschiedschrijver Herlein in 1718: 'A. De Stad Parimaribo [sic]. B. 't Fort Zelandia, C 't Magazijn op 't Fort. D. Het Gouverneurs Huis. E. Het Huis van den Commandant. F. Is de Kerk en stads-Huis. G. De Nieuwe Uitlegginge. H. Het grote Bos. I. De Riviere Zuriname.' (Herlein 1718: 45-6)

Het binnenplein van Fort Zeelandia anno 2000. Foto van Loek Tangel, Collectie Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, objectnummer 20418691.

Inhoud

Afkortingen- en woordenlijst	7
Geraadpleegde archieven	7
Persoonsregister	8
Inleiding	11
1. Christelijke mensenoffers in Suriname	21
1.1 Christelijke barbarijen tijdens de Verlichting	21
1.2 Mensenoffers in Fort Zeelandia	26
1.3 Vruchtbare belemmeringen bij historisch homo-onderzoek: de zaak van Jacob Monson	30
1.4 Niets gebeurde zonder invloed van Amsterdam	42
2. Suriname anno 1730: biddagen voor dubbele moraal en eindeloze zonden	51
2.1 Surinaamse biddagen tegen oogstbedreigingen en ‘wegloopers’	51
2.1.1 ‘Nood leert bidden’	52
2.1.2 Biddagen 1729-1730: standaardtekst	55
2.1.3 Biddagen 1731-1732: de gruwelijke sonde en ‘wegloopers’	61
2.1.4 Biddagen 1733-1736: paalworm en voorkomen economische rampspoed	63
2.1.5 Winstbejag en zonde hand in hand in Suriname	71
2.2 ‘Wegloopers’ als vee ruïneren om God te behagen	73
2.2.1 Homoseksuelen en Marrons gelijkschakelen	74
2.2.2 God behagen of wraak nemen?	80
2.2.3 Ook soldaten doelwit harde aanpak De Cheusses	89
2.2.4 Hard optredende gouverneur ontkwam aan moordaanslag	93
2.3 Meten met twee maten: de ene zonde was de andere niet	96
2.3.1 Zedeloosheid zonder zonde: de lotgevallen van predikant Kals	96
2.3.2 Gouverneur De Cheusses zag juist decadente Joden	102
2.3.3 Gouverneur Johan de Goyer verbood de ‘onnatuurlijke’ liefde	109
2.3.4 EBG-pionier Rosina Berwig-Neisser gestorven na onbestrafte verkrachting	114
2.4 Sodomie: chantage en makkelijke insinuaties met grote gevolgen	127
2.4.1 Veel heisa om sodomie-uitlatingen dronken Jood Haim Pavia	127
2.4.2 Seks met een man of met een hond? Antonij Bastiaan 1732	132
3. De vervolging van Matthijs de Goyer	137
3.1 Gouverneurszoon Matthijs de Goyer	137
3.1.1 Broer Matthijs de Goyer al overleden in 1710, Adriaan Wiltens getuige	137
3.1.2 Matthijs de Goyer, als ambtenaar door De Cheusses ontslagen	141

3.1.3	Matthijs de Goyer als plantage-eigenaar	145
3.2	De rechtszaak tegen Matthijs de Goyer	149
3.3	Eerste verhoor Matthijs de Goyer	151
3.4	Eerste verhoren medeverdachten	156
3.4.1	Hendrik Dalendorp – geen sodomie	156
3.4.2	Jan Brouwer – niet twee keer sodomie	158
3.4.3	Hendrik van Rees – geen sodomie in het water	162
3.4.4	Hendrik Heijns – geen sodomie in de hangmat	164
3.4.5	Govert van Vliet – geen sodomie op plantage P. Labadie	166
3.5	5 Februari 1731: nieuwe sodomieverhoren	169
3.5.1	Tweede verhoor Matthijs de Goyer	169
3.6	Laatste verhoren: De Goyer, Brouwer en Van Susteren	175
3.6.1	Jan Brouwer – derde verhoor	176
3.6.2	Jan Brouwer bekent alsnog	177
3.6.3	Jan Gerritz van Susteren	179
3.6.4	Matthijs Balkman, draaier in Fort Zeelandia	182
3.6.5	Christiaan Jurkas	186
3.6.6	Govert van Vliet	189
3.7	Strafeisen en vonnissen	191
3.7.1	De veroordeling van Matthijs de Goyer	191
3.7.2	De veroordeling van Jan Brouwer	196
3.7.3	De veroordeling van Christiaan Jurkas	198
3.7.4	Over de strafmaat en de ‘kosten’	200
4.	De vervolging van Dirk Swart en kajuitjongen Bartel Hendrik	203
4.1	Belastende verklaringen van Claas Martijn en Gottfried Meisner	203
4.1.1	Verklaring Claas Martijn	204
4.1.2	Verklaring Gottfried Meisner	210
4.2	De verhoren van 8 oktober 1733	213
4.2.1	Verhoor kapitein Dirk Swart	213
4.2.2	Verhoor Bartel Hendrik Hassel	216
4.3	Medisch bewijs tegen Swart en Bartel	218
4.4	De verhoren van 20 oktober 1733	221
4.4.1	Verhoor kapitein Dirk Swart	221
4.4.2	Verhoor Bartel Hendrik Hassel	222
4.5	Strafeisen en veroordelingen	224
4.5.1	Dirk Swart	224
4.5.2	Bartel Hendrik Hassel	226
4.6	Nasleep onder de witte elite	229

5. Onbeschreven vervolgingen, na 1733	233
5.1 Bootsman Knaak en koksmaat Hemmer geofferd in 1735	233
5.2 Na offerandes vrede, voorspoed en 'wegloopers' alleen bij Joden?!	237
5.3 Soldaat Bloemhoff in 1740 al te haastig aan paal gewurgd en verbrand?	242
5.4 Pedo-verkrachting van slaafgemaakte Adonis leidde niet tot mensenoffer in 1768	257
5.5 Soldaat Thomas te onnozel voor veroordeling, 1778	280
Conclusies	283
Noten	289
Literatuur	301
Lijst van bijlagen	307
Bijlagen	308

Afkortingen- en woordenlijst

Basya	slaafgemaakte opzichter van slaafgemaakten (ook wel ‘negerofficier’, maar die konden ook wit zijn)
DOAS	Duplicaat Oud Archief Suriname
EBG	Evangelische Broedergemeente, ook bekend als Hernhutters
GLdH	Generale Lijsten der Hoofdgelden, jaarlijkse opgave bevolking, witten en slaafgemaakten t.b.v. belastinginning (zie ook: www.dutchslaverytaxsuriname.com)
MCC	Middelburgsche Commercie Compagnie
raad-fiscaal	openbaar aanklager/ officier van justitie
SvS	Sociëteit van Suriname
WIC	West-Indische Compagnie (WIC)

Geraadpleegde archieven

Nationaal Archief, Den Haag:

- 1.05.03, Sociëteit van Suriname
- 1.05.10.01, Duplicaat Oud Archief Suriname: Gouvernementssecretarie
- 1.05.10.02, Duplicaat Oud Archief Suriname: Raad van Politie
- 1.05.11.14, Duplicaat Suriname: Oud Notarieel Archief, 1699-1829
- 1.05.11.16, Duplicaat: Microfiches Doop-, Trouw- en Begraafboeken (DTB) van Suriname
- 4.VEL, Verzameling Buitenlandse Kaarten Leupe

Stadsarchief Amsterdam:

- Collectie tekeningen en prenten (Beeldbank)
- 231: Archief van de Eigenaren van het Huis Marquette, de Heerlijkheid Assendelft en het Huis Assumburg en Aanverwante Families, en van de Familie Van Limburg Stirum
- 1455: Archief van de Bank Insinger en Co.
- 5028: Archief van Burgemeesters: stukken betreffende verscheidene onderwerpen
- 5075: Archief van de Notarissen ter Standplaats Amsterdam

Persoonsregister

Vervolgde homoseksuelen en sodomieten († geofferd; * veroordeeld)

Adonis (slaafgemaakte) *

Rudolff Arentsbergh

Matthijs Balkman

Antonij Bastiaan *

Reijnier Bloemhoff †

Jan Brouwer †

Hendrik Dalendorp

Matthijs de Goyer †

Bartel Hendrik Hassel †

Hendrik Heijns

Jacob Jants Hemmer †

Christiaan Jurkas*

Marten Knaak †

Gerbrand Nierop *

Pieter Hendrik Raven *

Hendrik van Rees

Jan Steenland

Jan Gerritz van Susteren

Dirk Swart †

Thomas

Govert van Vliet

Andere personen

Cornelis van Aerssen van Sommelsdijck gouverneur van Suriname 1683-1688

Rosina Berwig-Neisser EBG-pionier 1739-1740

Georg Berwig EBG-pionier 1739-1740

Johan Brouwer landsadvocaat, adviseur in de zaak-Raven
Benedictus Carpozovius rechtsgeleerde uit de zeventiende eeuw
die sodomie breed opvatte en ook hetero-
seks tussen verschillende rassen eronder
schaarde

Carel Emilius Henry de Cheusses gouverneur van Suriname 1728-1734

Wigbold Crommelin gouverneur van Suriname 1757-1768

Joost de Damhouder rechtsgeleerde uit de zestiende eeuw die
sodomie breed opvatte en ook heteroseks
tussen verschillende rassen eronder
schaarde

François Jacob Gallé	landsadvocaat, adviseur in de zaak-Raven
Johan De Goyer	gouverneur van Suriname 1710-1715
Wilhelm de Gruyter	gouverneur van Suriname 1707-1707
Jan Willem Kals	protestants predikant, te Suriname 1731-1733
Claas Martijn	scheepstimmerman, getuige in de zaak-Swart
Mr. Johan Jacob Mauricius	gouverneur van Suriname 1742-1751
Willem Gerard van Meel	raad-fiscaal ten tijde van de zaak van Rosina Berwig-Neisser en de vervolging van Reinier Bloemhoff (1739-'40)
Gottfried Meisner	chirurgijn, getuige in de zaak-Swart
Jacob Monson	boekhoudkundig gouvernements- ambtenaar rond 1695-1705
J.C. Montesier	chirurgijn, medisch getuige in de zaak-Raven
Jan Nepveu	raad-fiscaal ten tijde van de vervolging van Adonis en Pieter Hendrik Raven (1768) en gouverneur van Suriname, dat laatste van 1768-1779
Johan (Joan) Raye van Breukelerwaard	gouverneur van Suriname 1735-1737
Pieter Roscam	landsadvocaat, adviseur in de zaak-Raven
Johan van Scharphuizen	gouverneur van Suriname 1689-1696
Gerard van de Schepper	gouverneur van Suriname 1737-1742
Michael Tannenberger	EBG-pionier 1739-1740
Hendrik Temming	gouverneur van Suriname 1722-1727
Bernard Texier	tweede raad-fiscaal ten tijde van de vervolging van Adonis en Pieter Hendrik Raven (1768)
Frederick de Treijtorens	garnizoensarts, medisch getuige in de zaak-Swart
Paulus van der Veen	gouverneur van Suriname 1696-1707
Jan Pieterse Visser	burgerkapitein en Raad van Politie, rechter aan het Hof van Civiele Justitie, anno 1740
Adriaan Wiltens	raad-fiscaal ten tijde van de vervolgingen van Matthijs de Goyer en Dirk Swart (1731-'33)
Eduard van Zurk	rechtsgeleerde uit de achttiende eeuw die de <i>Codex Batavus</i> opstelde en daarin na 1730 ook sodomie als strafbaar misdrijf opnam

Inleiding

Tijdens de slavernij in Suriname werden in de jaren 30 en 40 van de achttiende eeuw witte mannen die seks hadden met hun rasgenoten (en soms ook slaafgemaakten) van hetzelfde geslacht vervolgd en buitengewoon gruwelijk gestraft. Dit gebeurde met de traktaten van vooraanstaande rechtsgeleerden uit de Gouden Eeuw in de hand. Echter, de onderliggende drang tot het uitroeien van de sodomie had weinig met de juridische redenen te maken, en alles met religieus-economische motieven. De doodstraf voor de sodomieten was niet zozeer een gerechtelijke executie, maar veeleer *een religieus mensenoffer*, bedoeld om de wrake Gods af te wenden. Door de vernietiging van mannen die seksueel contact met elkaar hadden, poogde men de gunst van God te winnen en zo een voorspoedige economische ontwikkeling van dit wingewest veilig te stellen. Hierin deed de vervolging in Suriname niet onder voor die in de Republiek, waar men vanaf 1730 zeer actief poogde God gunstig te stemmen door sodomieten te vervolgen en te vernietigen. Juist omdat de zedeloosheid en zondigheid in Suriname hoogtij vierden, kreeg de vervolging daar echter een eigen karakter dat in de geschiedschrijving nog niet is beschreven of geanalyseerd.

De Republiek der Nederlanden kende in de achttiende eeuw twee golven van sodomietenvervolging, de eerste tussen 1730 en 1733, de tweede in 1764-1765. (Van der Meer, 1984: 8) In de Nederlandse geschiedschrijving komen deze uitzonderlijke geschiedenissen uitgebreid aan bod in de werken van onder anderen Van der Meer (1984; 1995), Noordam (1995) en Boon (1997). Met name de brute straffen opgelegd tijdens de eerste golf en de plotse manifestatie van de sodomievervolgingen maken dat de periode 1730-1733 het meest beschreven is. Schöffner, die het werk van Boon bezorgde na diens vroegtijdig overlijden, schreef in zijn inleiding tot Boons werk:

'In de relatief kleine Republiek met misschien 1,9 miljoen inwoners werden toen meer dan honderd mannen terechtgesteld, verdwenen er tientallen gedurende korte of lange tijd in de gevangenis, terwijl er wel vijf- of misschien zeshonderd op de vlucht sloegen [...]' (1997: 9)

In Suriname werden in diezelfde periode, voor zover ik heb kunnen nagaan, 11 mannen opgepakt en in later jaren (1734-1778) nog eens 10. Van hen werden er 7 geëxecuteerd en 4 verbannen. De rest kwam met de schrik vrij of kreeg een mildere, niet nader gedocumenteerde straf. Getallen over gevluchte sodomieten of homoseksuelen heb ik niet kunnen achterhalen. Let wel, er woonden in die tijd in Suriname zo'n 1230 witte volwassenen, wat de getalsverhouding ten opzichte van het vaderland op een heel ander niveau brengt.[1]

Deze numerieke verschillen tussen de Republiek en de kolonie vinden we terug in de geschiedschrijving. In het themanummer van *Groniek* uit 1980 komt de vervolging

in Suriname niet voor. Boon besteedt in zijn omvangrijke standaardwerk minder dan een pagina aan de vervolgingen in Suriname. (1997: 91) Noordam houdt het bij een regel. (1995: 228) Hekma schenkt in de paragraaf *Het koloniale avontuur* in zijn boek *Homoseksualiteit in Nederland van 1730 tot de moderne tijd* geen aandacht aan Suriname. Daar maakt Cynthia McLeod in haar historische roman *Zenobia* uit 2015 meer werk van. Ook Van der Meer geeft de koloniën weinig ruimte als onderdeel van de Republiek, het eigenlijke onderwerp van zijn studies. Sporadisch duiken korte passages over de Surinaamse vervolging op in de internationale literatuur (zie bijvoorbeeld Tinsley, 2010). Dat de vervolging in Suriname een jaar later begon dan in de Republiek scheidt het beeld van een koloniale extensie van wat in de Nederlanden gebeurde.

De enige wat omvangrijker studie is de doctoraalscriptie van Schellekes uit 1999, die niet openbaar beschikbaar is. Schellekes publiceerde, samen met Wim Hoogbergen, een artikel over de twee grootste Surinaamse processen in OSO (2001). Zij beschrijven deze geschiedenis echter binnen de context van de vervolging in de Republiek en stellen vooral de vraag of men destijds al van homofilie kon spreken. De gedachte dat de vervolging in dienst stond van mensenoffers die een gunstig oordeel van de christelijke God over de kolonie moesten bewerkstelligen, onderschreven zij weliswaar, maar de Surinaamse context bleef zo goed als geheel buiten beeld.

Toch valt er veel voor te zeggen om de vervolging in Suriname juist binnen de specifiek Surinaamse context te beschouwen. Het is uitgebreid beschreven dat de seksuele moraal in de koloniën onder Nederlanders heel anders vorm kreeg dan in het moederland. Dat maakt het opvallend dat de vele, vrijwel openlijk beleden zonden niet golden als reden om de toorn Gods te vrezen en de schuldigen naar rato te straffen. Daarnaast bestaat in geval van de vervolging in de Republiek sterke aanwijzingen dat andere motieven dan sodomiebestrijding een rol speelden. Dit was in Suriname ook zeer wel mogelijk het geval. Het is dan ook te simplistisch om aan te nemen dat de vervolging in Suriname niet meer dan een uitvloeisel was van de vervolging in het moederland. Deze geschiedenis moge dan klein zijn, dat neemt niet weg dat zij een beschrijving en analyse binnen de eigen context verdient.

Over sodomie in de achttiende eeuw

Anaal geslachtsverkeer tussen mensen van hetzelfde geslacht was al sinds de vroege Middeleeuwen een halsmisdrijf, maar het werd weinig vervolgd. (Noordam, 1995: 51) In wezen berustte de vervolging ervan op een mythe, namelijk dat God de mensen in Sodom en Gomorra strafte voor het plegen van anale, ergo tegennatuurlijke, seks. Deze mythe begon bij de Oost-Romeinse keizer Justinianus, die het Bijbelverhaal over de vernietiging van de steden Sodom en Gomorra naar zijn hand zette om politieke tegenstanders uit de weg te ruimen. In de Middeleeuwen vervalste '[...] de monnik *Bernardus Levita de Karolingische Capitularia over sodomie onder verwijzing naar Justinianus en diens Bijbelexegese.*' (Van der Meer, 1984: 35) In de daaropvolgende eeuwen kreeg wat nu de 'Sodom-mythe'

heet meer en meer bijval en zeggingskracht. In de Nederlanden onder andere via de invloedrijke jurist Joost de Damhouder, die in zijn *'Practycke ende handbouck in criminele zaeken'* naast overspel, incest en verkrachting een hoofdstuk *'Van vuylle faycten iegens der nature'* opnam. Al deze misdrijven vielen onder de noemer 'onkuisheid', maar omdat de 'vuylle facten' de enige waren die tegen de natuur ingingen, kreeg dit het stempel van verreweg het zwaarste misdrijf van onkuisheid. De Damhouder onderscheidde tegennatuurlijke zonde *'met hemzelven, met menschen, met beesten'* en liet geen twijfel bestaan over de gevolgen voor de goegemeente: *'Omme sodomie commen ons Honghere Pestilentien orloghen Eertbuynghe Inondacien etc.'* (1555: 166)

In de Gouden Eeuw namen de juridische en religieuze aandacht voor en afkeer van sodomie sterk toe, zonder dat dit leidde tot strenger beleid of meer vervolging. Het onderwerp interesseerde de samenleving weinig: *'Men was tevreden genoeg om geen zondebokken te hoeven te zoeken.'* (Noordam, 1995: 85) Eind zeventiende, begin achttiende eeuw kwam daarin echter verandering. Midden 1730 vaardigden de Staten van Holland en West-Friesland een plakkaat uit waarin ze sodomie formeel strafbaar stelden (zie Bijlage 1).

Noordam voert diverse verklaringen op voor de eerste hevige golf van sodomietenvervolging in de Republiek:

'De processen van 1730-1733 vallen niet te verklaren uit economische factoren. De koopkracht van de bevolking nam in de jaren vóór 1730 toe, terwijl toen ook het aandeel armen afnam. De rechtszaken moeten vooral gezien worden als een onderdeel van een lange termijnontwikkeling waarbij elke vorm van seks buiten het huwelijk langzamerhand zwaarder werd aangepakt. De talrijke processen tegen sodomieten in deze vier jaar dient men verder te zien in samenhang met het overheidsoptreden tegen verschillende minderheidsgroeperingen, zoals zigeuners en rooms-katholieken. De uitbarsting moet mede worden verklaard uit het op hetzelfde moment bekend worden van gevallen van homoseksuele handelingen die overal in de Republiek op grote schaal hadden plaatsgevonden. Daardoor eiste de bevolking een hard optreden, speciaal tegen sodomieten uit de elite. Bovendien speelde de bereidheid van enkele mannen met een grote ervaring aan seksuele contacten met geslachtsgenoten, om uitvoerig over deze gevallen te vertellen een belangrijke rol. Hun bekentenissen brachten sodomie onder ieders aandacht, wat leidde tot nieuwe aanklachten en tot de vlucht van velen die vreesden te worden beschuldigd van dit misdrijf.' (1995: 272)

Deze toegenomen aandacht voor sodomie en homoseksuele handelingen creëerde een belangrijke context voor het historisch onderzoek. De consensus is dat homoseksualiteit als maatschappelijk fenomeen met deze processen een openbare rol ging spelen. Anders gezegd: de homoseksualiteit zoals we die nu kennen, vindt in deze vervolgingsgeschiedenis haar oorsprong:

‘Officieel werd er vóór 1730 over sodomie gezwegen, ook door de gereformeerde kerk, omdat het verschijnsel zich hier niet zou voordoen en omdat spreken erover mensen slechts op een idee zou hebben gebracht. Met de processen van 1730 begon ‘de wil tot weten’, waaraan kerkelijke en wereldlijke autoriteiten, sodomieten zelf en de bevolking bijdroegen. Processen kregen vanaf dat jaar een openbare afloop en ze werden begeleid door tal van publikaties over de oorsprong en gevolgen van sodomie.’ (Van der Meer, 1995: 446)

Na de processen kwamen geleidelijk aan de denkbeelden op over oorzaken en gevolgen van sodomie die men steeds verder uitdiepte en beschreef als een ultieme uitwas van hedonistische levensstijl, of een al dan niet te genezen aandoening. In plaats van sodomie louter als tegennatuurlijk te beschouwen, begon men, zeker vanaf eind achttiende eeuw, de seks tussen gelijke geslachten te psychologiseren en te medicaliseren. Men gebruikte het woord ‘homoseksualiteit’ nog niet, maar in de negentiende eeuw ontstond de voorloper daarvan, wat men ‘de derde sekse’ noemde:

‘Tussen man en vrouw nestelde zich [...] de sodomiet die [...] rudimentair trekken van een derde sekse begon te vertonen, wier bestaan in de negentiende eeuw in toenmalige wetenschappelijke termen beargumenteerd zou worden als [...] een man met een vrouwenziel in een mannenlichaam.’ (Van der Meer, 2018: 59)

Omdat termen als ‘homo’, ‘homofiel’, ‘homoseksueel’ en aanverwanten geen plek hadden in het idioom van de achttiende eeuw spreekt men in de literatuur doorgaans van ‘sodomieten’. Dit benadrukt dat men in die tijd vooral keek naar de handeling, niet de geaardheid van de pleger. In veel gevallen is het moeilijk vast te stellen of de sodomieten daadwerkelijk mensen waren die we nu homoseksueel zouden noemen. (zie o.a.: Van der Meer 1984, Noordam 1995 en Boon 1997) Desalniettemin denk ik in de mannen wier zaken de kern van dit boek vormen - Matthijs de Goyer en Dirk Swart – wel degelijk homoseksuelen te herkennen. Hun medeverdachten lieten zich wellicht een enkele keer of incidenteel overhalen tot de mannenliefde, zichzelf zochten die steeds weer op bij allerlei personen.

Suriname en sodomie

Gouverneur Carel E.H. de Cheusses kwam in 1731 tot de ontdekking dat Suriname niet vrij was van ‘[...] de gruwelijke en God tergende zonden die ‘t seedert eenige tijd in ons lieve vaderland ontdekt is geworden.’[2] Zeker onder de koloniale bestuurders en hogere beampten mogen deze denkbeelden als bekend verondersteld worden. In de bespreking van de sodomievervolgingen zullen we ook zien hoe de openbaar aanklager, raad-fiscaal Adriaan Wiltens, onder andere de genoemde juristen aanhaalt bij het formuleren van zijn strafeisen. Toch was Suriname zo een wezenlijk andere samenleving dan de Republiek, dat ook de vervolging van sodomie aldaar andere trekjes kreeg. Niet alleen het tropische

klimaat en de koloniale inslag van de witte bevolking, maar ook en juist de slavernij gaf de kolonie haar eigen karakteristieken mee:

‘Wat de blanke kolonisten [...] het meest van de in Europa geboren en de opgevoede personen doet verschillen, is de invloed die de slavernij op hun karakter uitoefent. De onderworpenheid der slaven aan hun wil doet bij hen reeds van hun vroege jeugd af een extravagant gevoel van eigenwaarde en een ongebreidelde hoogmoed ontstaan [...]’ (Van Lier, 1949: 49)

Tegelijk leefde men in Suriname, in weerwil van deze hoogmoed, constant *‘[...] in een onbewuste angst, die weinig nodig had om met verschijnselen van paniek aan den dag te treden.’* (Van Lier, 1949: 52) In de Republiek zagen de bewoners de paalwormen die de dijken aantastten als een straf van God voor de aanwezigheid van sodomieten in het land:

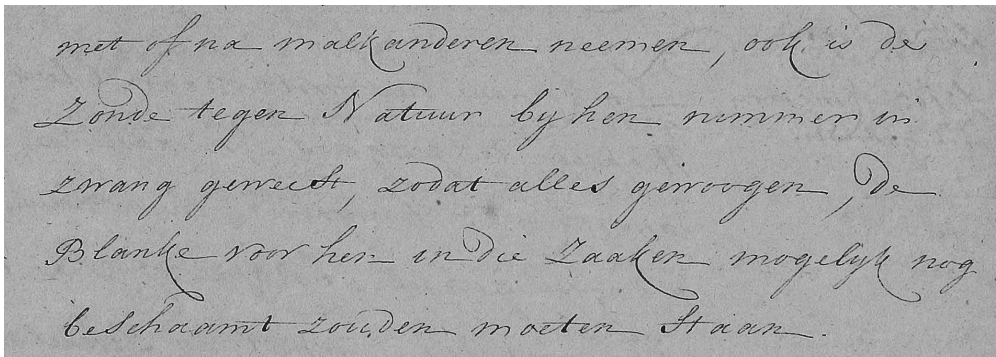
‘Tijdens de zware stormen rond de jaarwisseling van 1731/1732 krijgen Amsterdam en andere delen van het land te maken met zware overstromingen. Het paalwerk van de dijken blijkt ernstig aangetast door de zogenaamde paalworm en de dijken zijn niet tegen de zee bestand. Vanaf de kansel schilderen dominees de wormen af als Gods werktuig tegen een land dat sodomieten herbergt.’ (Van der Meer, 1984: 36)

De paalworm vormde al de aanleiding om bijzondere biddagen uit te schrijven (waarover meer in 2.1.4), maar de plaag werd toch nog niet zo verschrikkelijk gevonden als de zonde waarvan men zeker dacht te weten dat die de paalworm tot gevolg had. De ‘ontdekking’ van sodomieten in de Republiek was een *‘[...] nog meer bedroevend verschijnsel [...]’* dan het dijken vernietigende schelpdier. (Kist 1848:302-3) In Suriname werden naast de paalworm in het vaderland de steeds vaker wegvlochtende en in het oerwoud onderduikende slaafgemaakten – de zogenaamde ‘wegloopers’ – opgevoerd als straf voor de in de kolonie aanwezige sodomieten.[3] Behalve dat men aan de toorn Gods dus een eigen invulling gaf, moest men in Suriname ook op een andere manier omgaan met de zeden- en zondenleer.

Sodomie was in die eeuwen een breed begrip waaronder ook incest en bestialiteit vielen. Voor vooraanstaande juristen als De Damhouder en de Duitser Carpzovius viel bijvoorbeeld geslachtsverkeer tussen christenen en joden ook onder sodomie omdat de joden (in overdrachtelijke zin) als beesten golden. Anale seks en bestialiteit vielen beide onder de term ‘sodomie’. (Van der Meer, 1995: 30) In Suriname werden slaafgemaakten gezien als dierlijke wezens, gelijk aan of minder dan lastdieren (zie o.a. Teenstra, 1847). Gouverneur De Cheusses schreef in 1730 na een aanval van Marrons op zijn plantage aan de directeurs van de Amsterdamse Sociëteit van Suriname (SvS) dat hij hoopte *‘[...] dat het God behagen sal ons eens van de vrees voor dat vee te bevrijden.’* Maar de kolonisten die seks met slaafgemaakte vrouwen hadden, waren zo talrijk dat het ondoenlijk was hen allen voor sodomie te vervolgen, laat staan de doodstraf op te leggen. Het is geen enkele

gouverneur ooit gelukt de seks met slaafgemaakte vrouwen, afgedwongen door plantage-eigenaren, -directeuren, -administrateurs en -opzichters structureel te verminderen. (Van Lier, 1949: 62)

Jan Nepveu schreef in zijn *annotatiën* bij het historisch werk over Suriname van Herlein uit 1718 ook over de man-vrouwverhoudingen onder slaafgemaakten en sodomie, die hij de 'zonde tegen de natuur' noemde. Nepveu was gouverneur van Suriname van 1768 tot zijn overlijden in 1779. Nepveu bestond het om de slaafgemaakten, het 'vee' zoals zijn collega De Cheusses hen noemde, aan de blanken tot voorbeeld te stellen wat betreft sodomie en andere zonden:

met of na malkanderen neemen, ook is de
Zonde tegen Natuur by hen nimmer in
zwang geweest, zodat alles gewoogen, de
Blanke voor hen in die Zaaken mogelyk nog
beschaamt zouden moeten staan.

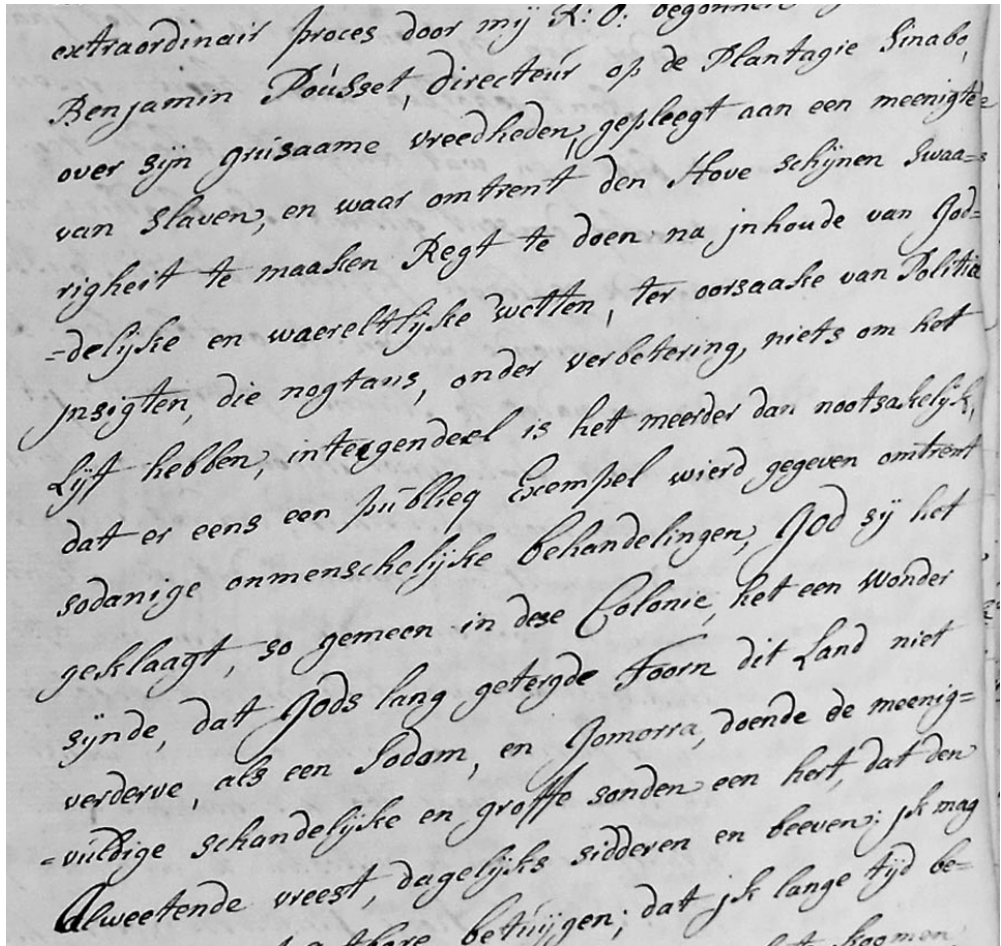
**'[...] ook is de zonde tegen natuur bij hen nimmer in zwang geweest, zodat alles gewoogen, den
blanke voor hen in die zaaken mogelijk nog beschaamt zouden moeten staan.'**[4]

In deze zeldzame waardering voor de slaafgemaakten kunnen we lezen hoe Nepveu de zondigheid van de kolonisten en de sodomie in het bijzonder ten diepste verafschuwde en veroordeelde.

Alle historische bronnen benoemen het zedeloze leven in de tropische kolonie Suriname. (Terborg, 2002: 35) Uit onder meer de biddagbrieven die in paragraaf 2.1 aan bod komen, blijkt dat de kolonisten zich daar ook terdege van bewust waren. Alleen wensten de koloniale zondaars daar niet op eenzelfde manier op afgerekend te worden, zoals zij zelf slaafgemaakten of sodomieten bestraffen. Een voorbeeld hiervan is de volgende passage uit een brief van toenmalig raad-fiscaal Halewijn aan de directeuren van de SvS uit 1743. Halewijn gebruikte de term 'Sodom en Gomorra', niet om op de sodomie in Suriname te wijzen, maar op de algemeen heersende zondigheid die zich volgens hem uitte in onnoembare wreedheden tegen de slaafgemaakten.

Toen hij daar met een stevig voorbeeld paal en perk aan wilde stellen, vond hij een onwillig Hof van Politie op zijn pad, daar dat hof toch voornamelijk bestond uit plantage-eigenaren. Het betreft hier de zaak van een beheerder genaamd Benjamin Pousset die in 1743 op plantage Sinabo niet minder dan 28 slaafgemaakten vermoordde en de meest gruwelijke martelingen als straf toepaste. (Beeldsnijder 1994: 245-6) Deze passage geeft in

een notendop weer wat verderop veel uitgebreider en indringender aan bod komt over zondig gedrag en de gevolgen voor de kolonie.

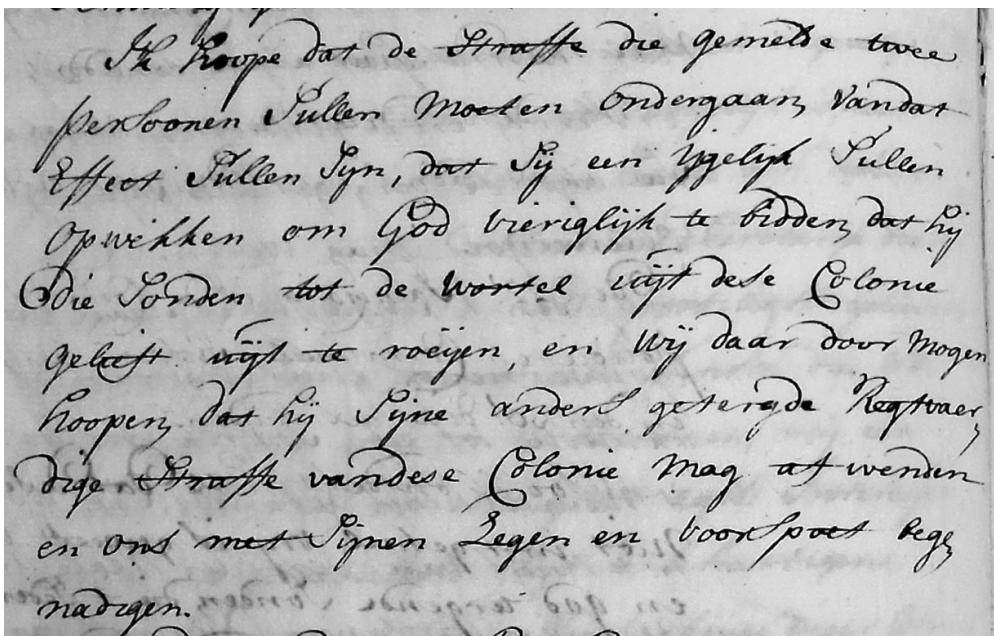

extraordinaar proces door mij A. O. begonnen
Benjamin Pousset, Directeur op de Plantagie Sinabo,
over zijn gruisaame vreedheden, gepleegt aan een meeningte
van Slaven, en waar omtrent den Hove schijnen swaer-
righeit te maaken Regt te doen na inhoude van God-
delijke en waereltlijke wetten, ter oorsaake van Politie-
insigten, die nochtans, onder verbetering, niets om het
lijf hebben, integendeel is het meerder dan nootsakelijck,
dat er eens een publicq Exempel wierd gegeven omtrent
sodanige onmenschelike behandelingen, God sij het
geklaagt, so gemeen in dese Colonie, het een wonder
sijnde, dat Gods lang getergde Toorn dit Land niet
verderve, als een Sodom, en Gomorra, doende de meenig-
vuldige schandelijke en groffe sonden een hert, dat den
alweetende vreest, dagelijks sidderen en beeven; jk mag
u thare betuigen; dat jk lange tijd be-

[...] Benjamin Pousset, directeur op de Plantagie Sinabo, over zijn grousaame vreedheden gepleegt aan een meeningte slaven, en waar omtrent den Hove schijnen swaerigheid te maaken regt te doen na inhoude van Goddelijke en waereltlijke wetten, ter oorsaake van Politieke insigten die nochtans, onder verbetering, niets om het lijf hebben, integendeel is het meerder dan nootsakelijck dat er eens een publicq Exempel wierd gegeven omtrent sodanige onmenschelike behandelingen, God sij het geklaagt, so gemeen in dese Colonie het een wonder sijnde dat Gods lang getergde Toorn dit land niet verderve als een Sodom en Gomorra, doende de meenigvuldige schandelijke en groffe sonden een hert dat den alweetende vreest dagelijks sidderen en beeven; [...][5]

Pousset ontkende alle aantijgingen, kon desondanks niet 'ter tortuur' gebracht worden en stierf in de gevangenis voordat het onwillige hof recht over hem kon spreken. Twee jaar later tikte het hof juist Halewijn op de vingers omdat hij het Hof van Politie van teveel lankmoedigheid betichtte. (Beeldsnijder 1994: 246-7)

De tegenwerking die Halewijn ondervond, is dan ook terug te vinden op allerlei fronten. Onder meer blijkend uit het wegpesten of verdrijven van religieuze voorgangers die streng in de leer waren, zoals het verhaal van dominee Jan Willem Kals. (Van der Linde, 1987: 28-86) En ik vond documenten waaruit blijkt dat pioniers van de Hernhutters verdreven zijn onder andere door de verkrachting van de meer bekende Rosina Berwig-Neisser. Men ging bijzonder ver in het veiligstellen van een cultuur die bepaalde zonden vrijelijk gedoogde, terwijl andere juist tot mensenoffers moesten leiden om God toch tevreden te stemmen. In die zin moesten de sodomieten in de achttiende eeuw boeten voor de zonden van de gehele kolonie. De Cheusses schreef aan de directeuren van de SvS over zijn hoop dat de sodomietenoffers God ertoe zouden bewegen die zonde met wortel en tak uit te roeien:

Ik hoop dat de Straffe die gemelde twee
persoonen Sullen moeten ondergaan, vandat
Effect Sullen Sijn, dat Sij een ijgelyk Sullen
Opwekken om God vuriglyk te Bidden, dat hij
Die Sonden tot de wortel uijt dese Colonie
gelieft uijt te roeijen, en wij daar door Mogen
hoopen, dat hij Sijne anders getergde Regtvaer
dige Straffe vandese Colonie mag afwenden
en ons met Sijnen Zegen en voorspoet Regz
nadrigen.

'Ik hoop dat de straffe die gemelde twee personen sullen moeten ondergaan van dat Effect sullen zijn, dat zij een ijgelyk sullen opwekken om God vuriglyk te bidden dat hij die sonden tot de wortel uijt dese colonie gelieft uijt te roeijen, en wij daardoor mogen hoopen dat hij sijne anders getergde regtvaerdige straffe van dese colonie mag afwenden en ons met sijnen zegen en voorspoet begenadigen. [6, nadruk MN]

Door de plegers van de zwaarste zonden te offeren, dacht men goddelijke straf voor de minder zware zonden te kunnen ontlopen. Voor het overige moesten de jaarlijks vanuit het gouvernement verordonneerde biddagen volstaan.

Over mensenoffers

De door mij gehanteerde term ‘mensenoffers’ is nergens in de gepresenteerde stukken letterlijk terug te vinden. Het gebruik van deze term behoeft dan ook enige uitleg. Criminologisch gezien, komt het in grove lijnen erop neer dat maatschappelijke wraak het achterliggende motief was voor het straffen van criminelen door de eeuwen heen: het centraliseren van een rechtsprekende macht zorgde er in de middeleeuwen geleidelijk voor dat men niet meer zelf overging tot het uitoefenen van wraakoefeningen, al dan niet met als doel verder geweld te voorkomen. (Spierenburg, 1978: 10) Theoretici over misdaad, straf en de doodstraf hebben gesteld dat een staatsrechtelijk strafstelsel in die zin in het algemeen te beschouwen valt als een functioneel equivalent van het brengen van mensenoffers uit vroeger tijden. Dat fenomeen had evenzo tot doel om maatschappelijke geweldsuitbarstingen een halt toe te roepen. (Tunick, 1992: 38-42)

Spierenburg schreef over de straffen in het achttiende-eeuwse Amsterdam en baseerde zich daarbij op het werk van de Duitse criminologisch psycholoog Hans von Hentig. Hij beschrijft hoe in de gevallen van misdaden die als zware zonden golden met mogelijke weerslag op de goegemeente – ketterij, hekserij, sodomie, zelfmoord – het reinigingsmotief een belangrijke rol speelde. (Spierenburg, 1978: 77) De crimineel en diens omgeving moesten van de begane zonde gereinigd worden en precies daarom speelden vuur, water en het moedwillig uitstellen van de dood tijdens de straf een belangrijke rol in de executies. (Von Hentig, 1937: 80)

De uitvoering van de doodstraf op Matthijs de Goyer en andere wegens homoseksualiteit ter dood veroordeelden - in Suriname en de Republiek - kende dan ook een min of meer vast ritueel, dat veel meer weg had van een purificerende ceremonie dan van een executie. Van der Meer schrijft, verwijzend naar Spierenburg:

‘De vroegere vuurdood van sodomieten [...] lijkt erop gericht het door hen in de wereld gebrachte kwaad uit te moeten zwavelen. Vuur heeft immers een reinigende werking. Meer dan een manier van executeren, is de vuurdood een offer dat God met de wereld moet verzoenen, dat het eventwicht moet herstellen in een uit het lood geslagen universum.’ (Van der Meer, 1984: 68, nadruk NM)

Met Van der Meer zie ik naast de maatschappelijke context van misdaad en straf een daarmee vermengde religieuze context van godvrezendheid en bijgeloof. Vandaar dat ik spreek van ‘mensenoffers’. Het voorkomen van een straf van God was een wezenlijk onderdeel van het dagelijks leven en ook van het ambtelijk discours. Sodomie was een misdaad *vanwege* gangbare religieuze overtuigingen en voorschriften. Men

vond in Suriname in de sodomieten de ideale zondebokken, die men offerde voor een voorspoedige plantage-economie en dito slavernij.

Opbouw en inhoud

In het eerste hoofdstuk zet ik de hoofdelementen van de maatschappelijke context uiteen door eerst een nadere blik te werpen op het fenomeen mensenoffers en andere barbaarse rituelen ten tijde van de Verlichting. Vervolgens ga ik kort in op de offerplaats Fort Zeelandia en op de moeilijkheden die ik ondervond tijdens dit onderzoek, met een wat uitgebreider voorbeeld van een ‘mislukte’ casus die toch voor de geschiedschrijving interessante aanknopingspunten biedt. Tot slot ga ik in op de invloed die men vanuit Amsterdam uitoefende op de kolonie. De context van het achttiende-eeuwse Suriname is nu eenmaal niet los te zien van de Amsterdamse SvS die de kolonie op afstand bestuurde.

In het tweede hoofdstuk neem ik u mee dieper het tweede kwart van achttiende-eeuws Suriname in. De wijze waarop men omging met de zeer gerespecteerde biddagen geeft een beeld van de wijze waarop men religie, vroomheid, deugd en zonde beleefde. Daarnaast verhardde vanaf 1730 niet alleen de aanpak van homoseksuelen, maar ook die van gevluchte slaafgemaakten of zich misdragende soldaten. Onder het mom van een voorbeeld stellen, werden gouvernementele gruwelijke wreedheden schering en inslag, terwijl de gouverneur richting het vaderland klaagde over de wreedheid van sommige plantagebeheerders. Het was ook een tijd waarin men met de ene hand homoseksuelen offerde vanwege hun zondige gedrag en met de andere zelf straffeloos andere zonden beging. Predikanten en andere gelovigen die daarop wezen, werd het leven zuur gemaakt, of erger. Het lot dat een zuster van de Evangelische Broedergemeente, EBG-pionier Rosina Berwig-Neisser, onderging, bleef ook in het proefschrift over de Hernhutters van Lenders onderbelicht.

In het derde, vierde en vijfde hoofdstuk komt de homovervolging aan de bod. Als eerste de grote zaken van Matthijs de Goyer en Dirk Swart. De overige zaken, waarover niet eerder is gepubliceerd, staan beschreven in hoofdstuk 5, waarna in de conclusies een analyse van het geheel volgt met aanbevelingen om aan deze materie ruchtbaarheid en een vervolg te geven.